

GINČYTINI LIETUVIŲ KALBOS VEIKSMAŽODŽIO VEIKSLŲ KLAUSIMAI

E. GALNAITYTĖ

Nors veikslai dabartiniu metu jau pripažinta lietuvių kalbos veiksmažodžio kategorija¹, tačiau atskiri veikslo problemos klausimai — veiksmažodžių į veikslus skirstymas, gretinimas veikslo atžvilgiu, veikslo santykis su laikais, leksinių priešdėlių reikšmių atribojimas nuo gramatinių veikslo reikšmių ir pan. — dar iki šiol nėra vieningai išspręsti, tebėra ginčytini. Nežiūrint to, ši labiausiai sudėtinga ir mažiausiai išanalizuota lietuvių kalbos gramatikos problema pastaruoju metu beveik nebuvo tyrinėjama.

Šie ir kiti veikslo problemos klausimai jau buvo kalbininkų nagrinėti²; kai kurie iš tų klausimų lietuvių kalbos veiksmažodžiui, kaip matysime, beveik neaktualūs: jie iškilo, gal būt, dėl to, kad lietuvių kalbos veiksmažodžių veikslai visą laiką buvo nagrinėjami lyginant su slavų, o ypač rusų, kalbomis³, kur veikslo kategorija labiau susikristalizavusi ir ištyrinėta. Bet neskaitant šių nežymių netikslumų, lyginamasis, gretinamasis veikslų tyrinėjimo metodas šukaupė daug vertingos faktinės ir teorinės medžiagos, kuri padėjo atskleisti, išryškinti ir nustatyti lietuvių kalbos veiksmažodžio veikslų savitumus, jų būdingus bruožus. Išsamiau-

¹ Ją neigia A. Hilferdingas ir iš dalies A. Potebnia; žr. A. Гильфердинг, Об отношении языка славянского к языкам родственным, М., 1853, стр. 108—109, 115; А. Потеня, Из записок по русской грамматике. ч. IV, М.—Л., 1941, стр. 36, 40, 135.

² Istorinę veikslų tyrinėjimo apžvalgą žr. J. Safarewicz, Stan badan' nad aspektem czasownikowym w języku litewskim, Balticoslavica, III, Wilno, 1938; V. Staltmanė, Verbu veidi mūsdienū latviešu literarājā valodā, Valodas un literaturas institute raksti, VII, Rīgā, 1958; J. Paulauskas, Veiksmažodžių priešdėlių funkcijos dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje, „Literatūra ir kalba“, III, Vilnius, 1958.

³ Plg. A. Schleicher, Handbuch der litauischen Sprache, Prag, 1856, S. 139; F. Kurschat, Deutsch-Litauisches Wörterbuch, Halle, 1870, S. XVI—XVII; Г. К. Ульянов, Значения глагольных основ в литовско-славянском языке, ч. II, Варшава, 1895; Chr. Stang, Das slavische und baltische Verbum, Oslo, 1942 ir kt.

siai veikslai nagrinėjami G. Uljanovo, F. Fortunatovo⁴ ir J. Endzelyno⁵ darbuose. Ypač didelis nuopelnas tenka G. Uljanovui, kuris pirmasis bandė giliau spręsti ne tik veiklo problemą apskritai, bet ir atskirus šios problemos klausimus. Tačiau jo mintys pastaruoju metu buvo beveik pamirštos, nerado tinkamo atgarsio mūsų kalbininkų darbuose⁶.

Straipsnyje bandoma paliesti atskirus ginčytinus veiklo problemos klausimus, remiantis jau sukaupia teorine medžiaga ir pavyzdžiais iš dabartinės lietuvių kalbos. Straipsnio tikslas ne tiek išspręsti šiuos sudėtingus ir neaiškius klausimus, kiek paskatinti kitus, besidominčius veiksmožio veikslais, pateikti savo samprotavimus, tyrinėjimo išdavas.

Veiksmažodžių skirstymas į veikslus

Dabartinėse lietuvių kalbos gramatikose veiksmožiai skirstomi į veikslus iš esmės pagal priešdėlius. Eigos veikslui paprastai priskiriami visi veiksmožiai be priešdėlių, išskyrus akimirkos ir tuos, kurių „veiksmo eiga traukiasi paprastai neilgai“, pvz.: *drožti, duoti, kirsti, mesti, mirti, šauti* ir pan. Pastarieji gali būti įvykio veiklo tik pavartoti tam tikra prasme⁷ ir, žinoma, tam tikra forma, pavyzdžiui, kai jie eina būtojo kartinio laiko forma (plg. drožė, kirto, mirė ir drožia, kerta, kirs, mirs). Reikia, šie veiksmožiai gali būti tai eigos, tai įvykio veiklo, priklausomai nuo jų prasmės ir laiko formos. Priskirti juos tik įvykio veikslui būtų netikslu.

Veiksmažodžiai su priešdėliais gramatikose vadinami įvykio veiklo veiksmožiais. Be to, pažymima, kad yra „nemaža veiksmožių, kurie ir su priešdėliais yra eigos veiklo“⁸; tai *atsiminti, numanyti, suprasti, pažinti* ir pan. Kadangi šie veiksmožiai be priešdėlio beveik nevirta jami⁹, tai jų nereikėtų maišyti su priešdėlėtais veiksmožiais tikrąja to žodžio prasme. Antra vertus, šie veiksmožiai taip pat gali būti tai eigos, tai įvykio veiklo priklausomai nuo jų vartosenos (plg. pažįsta, pažino jį)¹⁰.

Veiksmažodžius, kurie gali reikšti abu veikslus, L. Dambriūnas vadi-

⁴ Ф. Fortunатов, Критический разбор сочинения Г. К. Ульянова «Значения глагольных основ в литовско-славянском языке», Спб., 1897.

⁵ И. Эндзелин, Латышские предлоги, ч. II, Юрьев, 1906; И. Эндзелин, К вопросу о видовых значениях латышских сложных глаголов, «Известия отделения русского языка и словесности императорской Академии Наук», Спб., 1908, т. XIII, кн. 4; J. Endzeliņš, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951.

⁶ Nepilnai G. Uljanovo mintys atsispindi T. Buchlenės ir V. Ambrazo straipsnyje (žr. T. Buchienė ir V. Ambrizas, Lietuvių kalbos veiksmožių veiklo klausimu, „Tarybinis mokytojas“, 1955, Nr. 44).

⁷ J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I, Vilnius, 1957, p. 292–293, 295; J. Žiugžda, Lietuvių kalbos gramatika, I d., Kaunas, 1954, p. 125–126.

⁸ J. Žiugžda, Lietuvių kalbos gramatika, I d., p. 126.

⁹ Plg. J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I, p. 295.

¹⁰ A. Senn, Kleine litauische Sprachlehre, Heidelberg, 1929, S. 241–242.

na neutraliais arba beveiksliais¹¹. Tai daugiausia kartiniai (vienkartiniai), mūsų supratimu, veiksmažodžiai, apie kuriuos jau buvo kalbėta, ir kai kurie priešdėlėti, pvz.: *baigė, griebė, mirė, spyrė, tilpo, trūko, žuvo, atsakė, išdavė, įtarė* ir daugelis kitų. Tačiau, autoriaus nuomone, nuo kartinių, momentinių (point-action) veiksmažodžių, kaip *dingo, gavo, dovanujo, rado, smogė* ir pan., kurie yra įvykio veiksmo, jie (neutralūs) skiriasi tuo, kad 1) negali reikšti tikrai trumpo, kaip taškas matematikoje, veiksmo, 2) gali būti vartojami iteratyvo prasme ir tada turi imperfektyvinę reikšmę („žmonės tada *mirė*, it lapai rudenį krito“), 3) gali reikšti ne tik būsenos pasikeitimą, bet ir paskutinį būsenos momentą be pasikeitimų, pvz. „*mirė*“ gali reikšti „buvo paskutiniame savo gyvenimo momente“ („was in his last moments of life“)¹². Visos šios „neutralių“ veiksmažodžių savybės, kaip matyti iš pavyzdžių, išryškėja tik atitinkamame kontekste, todėl įvykio ar eigos veiksmo reikšmė čia priklauso nuo tų veiksmažodžių vartosenos bei prasminių niuansų. Atrodo, kad kartiniai (point-action) veiksmažodžiai šiuo požiūriu nuo jų beveik niekuo nesiskiria (plg. knygos *dingo* tada..., tą rytą grybautojai *rado* daug baravykų ir pan.,—veiksmažodžiai taip pat eigos veiksmo). Pagrindinė šių ir jau minėtų veiksmažodžių savybė yra ta, kad jie gali būti tai eigos, tai įvykio veiksmo. Todėl tikslingiau būtų visus juos vadinti ne neutraliais ar beveiksliais, o *dveiksliais* veiksmažodžiais¹³ (arba veiksmažodžiais su eigos ir įvykio veiksmo reikšme).

Dveikslių veiksmažodžių lietuvių kalboje yra ir daugiau. Visų pirma, čia priskirtini veiksmažodžiai su priešdėliais, turinčiais leksines reikšmes¹⁴, tiksliau sakant, veiksmažodžiai su priešdėliais, žyminčiais veiksmo kryptį (veiksmažodžiai su kitomis leksinėmis priešdėlių reikšmėmis yra tik įvykio veiksmo). Priklausomai nuo laiko formos (ir šiek tiek nuo konteksto) jie gali būti arba eigos, arba įvykio veiksmo. Pavyzdžiui: *Štai iš ano sodžiaus galo, pro medžių viršūnes, ataidi dalna* Pkšt 60; *Baltaskarių banga vainiku apsupta, atliūliuoja... Baugul Juoda kraujo puta* SN I 439;—veiksmažodžiai su priešdėliais yra eigos veiksmo, nes jie žymi (neatsižvelgiant į jų konkrečią leksinę reikšmę) besitęsiantį, vykstantį kalbamuoju momentu veiksma. Eidami būtojo laiko forma, jie yra įvykio veiksmo, pvz.: *Kai išklydau iš tėviškės, atsimenu gerai...* M-P 188; *Tylomis parkiūtinau namo, nusivylęs Petro naktiniais darbais* Balt 97 ir pan.

Antra vertus, lietuvių kalboje yra nemaža priešdėlėtų veiksmažodžių tik eigos veiksmo¹⁵, pvz.: *Jis gerai uždirba; Lapė sudraugavo*

¹¹ L. Dambriūnas, Verbal Aspects in Lithuanian, Lingua Posnaniensis, VII, 1958, p. 253.

¹² Ten pat, p. 257.

¹³ Plg. panašius veiksmažodžius latvių (žr. J. Endzelins, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, p. 956—957) ir rusų kalboje, kur veiksmo kategorija labiau susikristalizavusi (Грамматика русского языка, т. I, Издат-во АН СССР, Москва, 1953, стр. 458—459).

¹⁴ Žr. Г. К. Ульянов, Значения глагольных основ..., ч. II, стр. 29—30, 57

¹⁵ Plg. E. Galnaitytė, Veiksmažodžiai su priešdėliu dabartinėje lietuvių kalboje, VVU Mokslo darbai, Kalbotyra, I, Vilnius, 1958, p. 111—112.

su gerve Tts; *Anksčiau jie sugyveno gerai; Medžiotojai įpasa-koja* (t. y. sugeba pasakoti) ir kt.

Visa tai rodo, kad priešdėliai yra nepakankamas kriterijus veiksmoždzio veikslui aptarti¹⁶. Nustatant veikslą, reikėtų atsižvelgti į veiksmoždzio prasmę ir jo vartoseną, nes lietuvių kalbos veiksmoždziai neturi atskirų gramatinių veikslu formų. Dauguma veiksmoždzių be priešdėlių iš tikrųjų yra eigos veikslu, o dauguma veiksmoždzių su priešdėliais — įvykio veikslu; be to, nemaža veiksmoždzių su priešdėliais ir be jų gali būti tai eigos, tai įvykio veikslu, o kai kurie veiksmoždziai su priešdėliais yra tik eigos veikslu. Norint susidaryti pilnesnį ir tikresnį veiksmoždzių skirstymą į veikslus vaizdą, reikėtų išsamiau paanalizuoti įvairias veiksmoždzių grupes, jų vartoseną.

Veiksmoždzių priešdėlių funkcijos ir reikšmės

Jau seniai buvo pastebėta, kad priešdėliai slavų ir baltų kalbose turi didelę įtaką veiksmoždzio veikslams. Pradedant XIX a., lingvistinėje literatūroje teisingai buvo išskiriamos dvi veiksmoždzių priešdėlių funkcijos: žodžių darybos (leksinės priešdėlių reikšmės) ir gramatinė (veikslu reikšmė), — dar neaiškiai A. Šleicherio ir Fr. Kuršaičio darbuose¹⁷ ir pagrįstai, įtikinamai G. Uljanovo studijoje¹⁸. Bet veiksmoždzių priešdėlių funkcijų ir reikšmių klausimas ir pastaruoju metu dar nėra galutinai ir teisingai išspręstas. Kartais priešdėlių funkcijos suprantamos gana formaliai, t. y. kad vieni priešdėliai turi leksines reikšmes, o kiti atlieka tik gramatinę funkciją¹⁹. Veiksmoždzių su priešdėliais nagrinėjimas rodo, kad abi šias funkcijas gali atlikti vienas ir tas pats priešdėlis priklausomai nuo semantinės veiksmoždzių grupės ir darybos. Pavyzdžiui, leksinė priešdėlių *pa-* ir *pra-* determinatyvinė reikšmė, nurodanti, kad veikslas vyksta tam tikrą laiką, neilgai, išryškėja, kai šie priešdėliai eina su veiksmoždziais, reiškiančiais judėjimą, konkretų veikslą, kalbėjimą bei daikto būvį, plg.: *Tiktai pačiuose griovių duburiuose atkakliai kalasi baravykai... Prasikala, pastovi, palaukia grybautojų, o paskui smenka ir pradeda pūti* Balt I 56; *pravaikščioti iki pietų, prakalbėti kurį laiką* ir kt. Veikslu pradžios reikšmę priešdėlis *pra-* dažniausiai suteikia veiksmoždziams, reiškiantiems kalbėjimą ir konkretų veikslą (plg.: *Prabilo rudenio naktis* M-P 24; *Ir pravirko beržų lapai rudenio gaida* SN I 211), o priešdėlis *su-* veiksmoždziams, reiškiantiems konkretų veikslą bei daikto būvį (*Sušnarėjo tie popieriaus lapai balti* M-P 190; *Ir štai ugnis ant seno bokšto tartum žvaigždė sutviskėjo* M-P 66; *Sužydėjo pievų gėlės lig vienai* SN I 17) ir kt. Šie priešdėliai atlieka žodžių darybos

¹⁶ Plg. T. Buchienė ir V. Ambrasas, min. str.

¹⁷ Žr. A. Schleicher, Handbuch der litauischen Sprache, S. 138—139; F. Kuršchat, Grammatik der litauischen Sprache, Halle, 1876, S. 130—131; Litauisch-Deutsches Wörterbuch, Halle, 1883.

¹⁸ Г. К. Ульянов, Значения глагольных основ..., II, стр. 29—30.

¹⁹ A. Senn, Kleine litauische Sprachlehre, Heidelberg, 1929, S. 239.

funkciją. Kitais atvejais jie gali būti tik paprastu veiksmo prefiksu, t. y. atlikti gramatinę funkciją, nepakeisdami leksinės veiksmožodžio reikšmės, pvz.: *padaryti, padėkoti, supykti, sugižti* ir kt.

Netikslu būtų galvoti, kad įvykio veiksmo reikšmę veiksmožodžiams „suteikia“ tik tie priešdėliai, kurie nepakeičia veiksmožodžių leksinės reikšmės²⁰, t. y., kurie atlieka gramatinę funkciją. Yra žinoma, kad dauguma veiksmožodžių su priešdėliais, kurie pakeičia arba šiek tiek modifikuoja nepriešdėlėto veiksmožodžio prasmę, yra įvykio veiksmo, pvz. kalbėti — prakalbėti, prikalbėti, įkalbėti, nu(s)kalbėti; būti — išbūti, už(s)ibūti; eiti — išeiti, praeiti, užėiti (*Retai kuris užėis pas tą, pas ką Dzidorius neužėjo* Mrck 8; *Par skrido varnėnas...* Balt I 51; *Suėjo trobon, užsidarė ten vieni, net senją Rozaliją išvarė lauk* Balt I 71) ir kt. Tačiau tarp įvykio veiksmo veiksmožodžių su priešdėliais, kurie atlieka tik gramatinę funkciją, ir veiksmožodžių su priešdėliais, kurie turi leksines reikšmes, yra esminis skirtumas. Pirmuoju atveju priešdėliai pakeičia, „suteikia“ veiksmožodžiui įvykio veiksmo reikšmę (balti — išbalti, bučiuoti — pabučiuoti), neinešdami jokių prasminių pakitimų. Antruoju atveju gramatinė įvykio veiksmo reikšmė gimsta kartu su nauju veiksmožodžiu, padarytu prijungiant priešdėlį. Kitais žodžiais tariant, įvykio veiksmo reikšmė čia atsiranda veiksmožodžių darybos procese kaip neatskiriamas jo komponentas ir dalinai išplaukia iš naujos (modifikuotos) priešdėlėto veiksmožodžio reikšmės pobūdžio. Pavyzdžiui, veiksmožodžių *perrašyti, įdai nuoti, uždai nuoti, pri(s)ivalgyti, perduoti* reiškiamas veiksmas yra ribotas; įvykio veiksmo reikšmė čia lyg ir sąlygojama realiosios veiksmožodžio reikšmės. (Tuos atvejus galima būtų palyginti su kitų kalbos dalių žodžių darybos reiškiniais, kada, prijungus priešdėlį, pakinta ir žodžio leksinė reikšmė, ir gramatinė forma, pvz.: *krantas — pakrantė, kelias — pakelė, miškas — pamiškė, jūra — užjūris, pajūris, stalas — užstalė* ir pan.). Tai priešdėlėti įvykio veiksmo veiksmožodžiai, padaryti iš paprastųjų, bet negretintini su jais veiksmo atžvilgiu, nes jų leksinės reikšmės skiriasi. Su nepriešdėlėtais jie susiję tik žodžių darybos požiūriu (turi bendrą šaknį).

Bet pagrindinis veiksmožodžių priešdėlių funkcijų ir reikšmių klausimo tyrinėjimo trūkumas yra tai, kad leksinės priešdėlių reikšmės painiojamos su gramatinėmis veiksmo reikšmėmis. G. Uljanovas, pirmasis taip plačiai išnagrinėjęs realiąsias, leksines priešdėlių reikšmes, dėl nepakankamo to meto kalbos mokslo išsivystymo nesugebėjo atskirti, atriboti jas nuo gramatinių reikšmių. Kaip ir kiti to meto kalbininkai, beveik visas nelokalines priešdėlių reikšmes (kurios nežymi veiksmo vietos, krypties, o modifikuoja veiksmožodžio reikšmę laiko, kiekio ir kt. atžvilgiais) jis priskyrė prie veiksmo reikšmių. Todėl determinatyvinę, deminutyvinę, sumarinę ir kt. leksines priešdėlių reikšmes Uljanovas nagrinėjo kaip veiksmo reikšmes arba veiksmo reikšmės atspalvius²¹.

²⁰ Зр. Ф. Фортунатов, Критический разбор..., стр. 80; J. Salagewicz, Stan badan'..., 23 str.

²¹ Г. К. Ульянов, Значения глагольных основ..., II, 31—62 стр.

Panašiai šis klausimas traktuojamas beveik visoje vėlesnėje lingvistinėje literatūroje. Toks ne visiškai teisingas leksinių priešdėlių reikšmių supratimas, atrodo, paruošė dirvą išskirti veikslų arba veikslų skirtybių lietuvių kalboje daugiau, negu jų iš tikrųjų yra.

Leksinių priešdėlių reikšmių maišymas su gramatinėmis atsispindi J. Jablonskio ir kitose lietuvių kalbos gramatikose, nors priešdėlių reikšmės čia specialiai nenagrinėjamos. Išskiriamos gramatikose veikslų skirtybės — pradžios, galo (pabaigos) ir mažybės „veikslai“²² — yra atitinkamų priešdėlių leksinės reikšmės, nes jos priklauso nuo priešdėlių *su-*, *už-*, *iš-*, *pa-* ir kt. prijungimui²³. Be abejonės, šiek tiek įtakos J. Jablonskiui galėjo turėti ir to meto rusų kalbos vadovėliai, kuriais jis naudojosi, ruošdamas gramatiką²⁴. Vėliau toks veikslų supratimas, apribotas to svarbaus J. Jablonskio veikalo paskirties, lietuvių kalbos moksle tapo tradiciniu.

Pastaruoju metu pasirodė plati J. Paulausko studija²⁵, skirta veiksmožųjų priešdėlių reikšmėms nagrinėti, kurioje leksinės priešdėlių reikšmės nepakankamai tiksliai atribojamos nuo gramatinių arba painiojamos su jomis. Apskritai, studijoje laikomasi senų pažiūrų šiuo klausimu²⁶.

Kaip ir J. Jablonskis, autorius išskiria keletą įvykio veikslų reikšmių, kurios iš esmės, kaip jau buvo minėta, yra atitinkamų priešdėlių leksinės reikšmės. Pati įvykio veikslų reikšmė nusakoma gana neaiškiai, blankiai; į jos sąvoką įeina ne tik gramatinė abstrakti reikšmė, bet ir kai kurios leksinės priešdėlių reikšmės. „Įvykio veikslų veiksmožūčiai žymi veikslų ribos ir rezultato pasiekimą“²⁷. Šios dvi reikšmės savo ruožtu skirstomos į smulkesnes: „veiksmo ribos“ pasiekimo atžvilgiu priešdėlėtieji veiksmožūčiai gali reikšti veiksmo galą, veiksmo pradžią, taip pat momentinį veiksmą²⁸. Be to, priešdėlėtieji veiksmožūčiai „gali turėti ir rezultatinę reikšmę“ (pvz.: *pramuši ledą*, *rasi sidabrą*; *prasidūriau pirštą...*)²⁸ arba „neturi rezultatinės reikšmės“ (pvz.: *sueikim*, *padainuosim*, *pakankliuosim*)²⁹.

Visi šie veiksmo atspalviai arba reikšmės, išskyrus veiksmo ribos pasiekimą (tiksliau, veiksmo ribotumą), negali būti vadinamos gramati-

²² J. Jablonskis, Rinkiniai raštai, I, p. 292—293; J. Žiugžda, Lietuvių kalbos gramatika, I d., Kaunas, 1954, p. 125—126. Paskutiniame pataisytame šios gramatikos leidime (I d., 1958, p. 133) skyriuje apie veikslus šios skirtybės neminimos.

²³ Plg. E. Galnaitytė, Veiksmožūčiai su priešdėliu *pa-* dabartinėje lietuvių kalboje, VVU Mokslo darbai, XXVI, Kalbotyra, I, Vilnius, 1958, p. 119.

²⁴ Plg. J. Jablonskio gramatikos įžangą (žr. J. Jablonskis, Rinkiniai raštai, I, p. 184) ir Д. Н. Овсяннико-Куликовского, Синтаксис русского языка, С. Петербург, Изд. Д. Е. Жуковского, стр. 142—143.

²⁵ J. Paulauskas, Veiksmožųjų priešdėlių funkcijos dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje, „Literatūra ir kalba“, III, Vilnius, 1958.

²⁶ Ten pat, p. 315, 317.

²⁷ Ten pat, p. 437.

²⁸ Ten pat, p. 441.

²⁹ Ten pat, p. 442.

nėmis. Gramatinė įvykio veiksmo reikšmė — bet koks veiksmo ribotumas — yra viena ir bendra visiems tokiems veiksmažodžiams ir nepriklauso nuo konkretaus veiksmo pasireiškimo pobūdžio ar atskirų priešdėlių reikšmės. Autoriaus nuomone, veiksmo reikšmių yra daugiau. Pratarinėje pažymima, kad monografijoje „kalbama apie veiksmo reikšmes tik tiek, kiek jos priklauso nuo veiksmažodžių priešdėlių“³⁰ (mūsų pabr.— E. G.). Todėl, kalbėdamas apie įvykio veiksmo reikšmes, autorius neatsitiktinai remiasi tik atskirais priešdėliais. Pavyzdžiui, veiksmo pradžios reikšmė. Ši „veiksmo reikšmė plačiai vartojama (?) su priešdėliais *pra-, su-, už-*. Tik retkarčiais ją rodo ir priešdėliai *ap-, į-, pa-*“ Be to, priešdėliai, „suteikdami veiksmažodžiams pradžios veiksmo reikšmę, dažniausiai neturi įtakos jų leksinei reikšmei“³¹ (mūsų pabr.— E. G.). Tai rodo, kad ši „veiksmo“ reikšmė nėra bendra visiems įvykio veiksmo veiksmažodžiams; dėl to ji ir negali būti gramatinė. Antra vertus, neteisinga būtų sakyti, kad šie priešdėliai „neturi įtakos“ leksinei veiksmažodžių reikšmei: jie kaip tik ją modifikuoja, įnešdami veiksmo pradžios atspalvį, reikšmę (tik, žinoma, ne gramatinę, o leksinę), plg. *uždainuoti* (pradėti dainuoti) ir *dainuoti*, *sužvilgėti* (pradėti, imti žvilgėti) ir *žvilgėti* ir pan. Tarp leksinių šių veiksmažodžių reikšmių tapatybės ženklą padėti negalime: jos skiriasi kaip tik veiksmo pradžios atspalviu.

Tokiu būdu, kai kurios leksinės priešdėlių reikšmės monografijoje priskiriamos veiksmo reikšmėms ir tuo pačiu neteisingai išplečiamas įvykio veiksmo reikšmių skaičius.

Pastangos atriboti veiksmo reikšmes nuo konkrečių leksinių veiksmažodžių reikšmių pastebimos ir latvių kalbotyroje. Pažymėtinas V. Staltmane straipsnis „Veiksmažodžių veikslai dabartinėje latvių literatūrinėje kalboje“, kur autorė teisingai nurodo, jog pagrindinis teorinis baltų kalbų veiksmažodžio veikslų tyrinėjimo trūkumas yra tas, kad gramatinė veiksmo reikšmė (Aspekt) nepakankamai aiškiai skiriama nuo leksiškai išreiktų veiksmo reikšmių (Aktionsart'ų)³², Pastarosios (kvantitivi temporalās), V. Staltmane nuomone, yra negramatinės veiksmo reikšmės, išreiktos leksinėmis priemonėmis, ir gali būti priešpastatomos toms leksinėms priešdėlių reikšmėms, kurios žymi veiksmo kryptį³³ (mūsų pabr.— E. G.). Visas tas nelokalines reikšmes autorė suskirsto į tris grupes: a) veiksmo pradžios, b) bet kokio veiksmo apribojimo, c) veiksmo užbaigimo ir rezultato reikšmes³⁴ ir plačiai jas nagrinėja.

Keliamos straipsnyje mintys aktualios ir lietuvių kalbos veiksmažodžiui. Ne visiškai tikslus pats nelokalinių priešdėlių reikšmių pavadinimas — „leksinės, negramatinės veiksmo reikšmės“. Tai leksinės priešdėlių

³⁰ J. Paulauskas, Veiksmažodžių priešdėlių funkcijos dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje, „Literatūra ir kalba“, III, Vilnius, 1952, p. 303.

³¹ Ten pat, p. 439.

³² V. Staltmane, Verbu veidi mūdlenu latviešu literatūrā valodā, Valodas un literatūras instituta raksti, VII, Rīgā, 1958, p. 11. Plg. taip pat L. Dambriūnas, Verbal Aspects in Lithuanian, p. 253.

³³ S. Staltmane, Verbu veidi..., p. 8.

³⁴ Ten pat, p. 33.

reikšmės (šis terminas sutinkamas ir straipsnyje). Veiksmažodžiai su priešdėliais, kurie turi tas reikšmes, dažniausiai yra tik įvykio veikslas. Todėl iš pirmo žvilgsnio susidaro neteisingas įspūdis, kad priešdėliai čia yra įvykio veikslas požymis (plg. rašyti su *aprašyti, perrašyti, užrašyti, parašyti* (kurį nors laiką), *išrašyti* ir pan.). Priešdėliai lietuvių kalboje (kaip ir latvių), visų pirma, yra leksinė-gramatinė priemonė naujiems veiksmažodžiams padaryti. Priešdėlis, jeigu jis atlieka leksinę funkciją, visuomet sukonkretina, šiek tiek arba žymiai pakeičia realiąją veiksmažodžio reikšmę, dėl ko dažniausiai pakinta ir veiksmažodžio veikslas. Nauja priešdėlėto veiksmažodžio reikšmė derinasi tik su įvykio, o kartais ir su eigos veikslas reikšmė. Pavyzdžiui: miegoti ir *pramiegoti* (*O aš p r a m i e g o j a u ir nemačiau, kaip Jono pavargtal* Balt I 71), žydėti ir *pražydėti* (*Ir baltais žemčiūgais pušys p r a ž y d ė j o* M-P 48), dainuoti ir *uždainuoti, išdainuoti* (*U ž d a i n u o s i m, draugai!* SN I 76; *O kam nors tos audrios naktys laisvę iš d a i n u o s* SN I 163) ir kt. Visi šie veiksmažodžiai turi kitą, palyginti su nepriešdėlėtaisiais, reikšmę ir žymi ribotą veiksmą. Todėl jų leksinė reikšmė derinasi su įvykio veikslas reikšmė.

Tokiu būdu, visi semantiniai priešdėlėto veiksmažodžių atspalviai, palyginus juos su paprastaisiais, yra leksinės priešdėlių reikšmės. Jos neturėtų būti painiojamos su gramatinėmis veikslas reikšmėmis.

Leksinių priešdėlių reikšmių painiojimui su gramatinėmis palankias sąlygas sudaro ir tai, kad veikslas reikšmės, o ypač įvykio veikslas, aptariamoms nepakankamai tiksliai³⁵, nevienodai suprantamos.

Kaip pažymi V. Vinogradovas, veikslas klausimą galima teisingai spręsti tik tada, kada veiksmažodžio ribose teisingai išskiriamos leksinės ir gramatinės jo reikšmės³⁶. Gramatinė veikslas (kaip ir kitų kategorijų) reikšmė laikytina ta, kuri nepriklauso nuo konkrečių veiksmažodžių leksinės reikšmės, kuri yra bendra ne tik vienodos darybos veiksmažodžiams, bet bendra ir įvairios darybos veiksmažodžių grupėms.

Kaip gali būti apibūdinta tokia bendra eigos veikslas veiksmažodžių reikšmė? Lietuvių kalboje gana gyvi ir gausūs kartotiniai ir kartiniai, palengvos ir įstangos kartotiniai ir pan. veiksmažodžiai, kurie skiriasi tiek savo daryba, tiek ir savo leksinėmis reikšmėmis (plg.: nešti, nešioti, snūduriuoti, stūgauti, užauti ir kt.). Nežiūrint šių skirtumų, visi jie yra eigos veikslas. Bendra, nepriklausanti nuo jų darybos ir semantikos reikšmė yra neribotas veikslas tęsimasis, trukmė. Ir priešingai, šioks ar toks veikslas ribotumas, veikslas tęsimosi sąvokos nebuvimas³⁷ yra bendra visiems įvykio veikslas veiksmažodžiams reikšmė, nepriklausanti nuo to, žymi jie veikslas pradžia ar pabaigą (plg.: prakalbėti, surikti, ateiti), nepilną ar pilną veikslas pasireiškimą (plg.: palinkti, nulenkti, priverti, prisigrybauti) ir pan.

³⁵ Kiek tikslesnį ir pilnesnį veiksmlų aptarimą randame P. Skardžiaus straipsnyje (žr. P. Skardžius, Veiksmlai ir jų vartojimas, „Gimtoji kalba“, 1936, Nr. 4, p. 51).

³⁶ В. В. Виноградов, Русский язык, М.—Л., 1947, стр. 494.

³⁷ Plg. В. В. Виноградов, Русский язык, стр. 498.

Tokiu būdu, visi, lietuvių kalbos veiksmažodžiai (arba kiekvienas iš jų) turi savo atskirą, konkrečią leksinę (nominatyvinę) reikšmę (skaityti, nešti, įeiti, perplaukti) apibendrintas, būdingas vienodos darybos veiksmažodžiams, leksines reikšmes (stūgauti, užauti; pražysti, suspindėti) ir abstrakčią gramatinę veiklo reikšmę, kuri yra bendra visiems eigos arba visiems įvykio veiklo veiksmažodžiams. Tyrinėjant veikslus, reikėtų analizuoti ne „veikslų reikšmes“ (gramatinė eigos, įvykio veiklo reikšmė yra tik viena), o tiksliau nustatyti, kurie veiksmažodžiai priklauso eigos ir kurie įvykio veikslui, aprašyti jų sandarą bei vartosenos ypatumus.

Veiksmažodžių gretinimas veiklo atžvilgiu

Kitas daugelio kalbininkų tyrinėtas ir iki šiol neišspręstas veiklo problemos klausimas — veikslų koreliacija.

Lingvistinėje literatūroje teisingai yra nurodoma, kad lietuvių kalbos veiksmažodžiai neturi atskirų gramatinių veiklo formų, išskyrus tuos atvejus, kada priešdėliai atlieka grynai gramatinę funkciją ir yra formaliais įvykio veiklo išreiškėjais³⁸. Todėl lietuvių kalboje yra tik vieno tipo veikslų dubletai daryti — padaryti (palyginus su slavų kalbomis), t. y. kada įvykio veiklo veiksmažodis padaromas iš eigos veiklo veiksmažodžio prijungiant priešdėlį, kuris neturi jokios leksinės reikšmės; tačiau čia nėra veiklo dubletų, padarytu atvirkščiai, t. y. kai eigos veiklo veiksmažodis būtų padaromas iš priešdėlėtų įvykio veiklo veiksmažodžių³⁹. Šie kalbos faktai, atrodo, neturėtų skatinti surasti kitą „atitinkamą“ eigos arba įvykio veiklo veiksmažodį, kuris veiklo atžvilgiu santykiautų su priešdėlėtu įvykio veiklo arba paprastu eigos veiklo veiksmažodžiu. Bet tokių bandymų lingvistinėje literatūroje nestokoja. Visi jie nesėkmingi ir akivaizdžiai parodo, kad šis klausimas lietuvių kalbos veiksmažodžiui beveik neaktualus.

Remdamasis teiginiu, kad veiksmažodžiai veiklo atžvilgiu gali būti gretinami tik tada, kai jų leksinės reikšmės yra vienodos, o skiriasi jie tik veiksmo ribotumo požūriu, G. Uljanovas lietuvių kalbos veikslų koreliacijos klausimą nusakė gana teisingai. Jo nuomone, veiksmažodžiai su priešdėliais, turinčiais leksines reikšmes, veiklo atžvilgiu nesiskiria nuo paprastųjų⁴⁰, tačiau veiklo atžvilgiu jie gretintini ne su atitinkamais nepriešdėlėtaisiais (jų reikšmės skiriasi), o su tais pačiais priešdė-

³⁸ Зг. Г. К. Ульянов, Значения глагольных основ..., ч. II, стр. 57; Ф. Фортунатов, Критический разбор..., стр. 78—79, 80; E. Koschmieder, Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie, Wilno, 1934, str. 184; V. Staltmane, Verbu veidi..., p. 12—13 ir kt.

³⁹ E. Koschmieder, Nauka o aspektach..., str. 184. Plg. taip pat L. Dambriūnas, Verbal Aspects in Lithuanian, p. 254. Jei sutikti su V. Borodič pažiūromis, tai veiklo lietuvių kalboje iš viso nėra. Jos nuomone, veikslas galėjo išsivystyti tik tose kalbose, kur iš priešdėlėtų įvykio veiklo veiksmažodžių galima padaryti atitinkamas eigos veiklo formas. (В. Бородич, Видовые отношения старославянского глагола, докт. диссертация, Москва, 1952, стр. 806—807).

⁴⁰ Г. К. Ульянов, Значения глагольных основ..., ч. II, стр. 29—30.

lėtai, tik kita veiksmo reikšmė. Pavyzdžiui, įvykio veiksmo veiksmazodis *ateiti* veiksmo atžvilgiu santykingai ne su *eiti*, o su tuo pačiu *ateiti* eigos veiksmo reikšmė⁴¹. Kiti veiksmazodžiai su priešdėliais, neturinčiais leksinių reikšmių, veiksmo atžvilgiu gretinami su nepriešdėlėtais, nes jų realiosios reikšmės nesiskiria.

Ši iš esmės teisinga Uljanovo mintis reikalauja kai kurių patikslinimų. Kaip rodo tyrinėjimai, ne visi veiksmazodžiai su priešdėliais, kurie turi leksines reikšmes, yra dviveiksliai: didesnė jų dalis yra arba tik įvykio, arba tik eigos veiksmo⁴². G. Uljanovas, kaip žinome, nelokalines priešdėlių reikšmes painiojo su veikslių reikšmėmis, todėl ir veiksmazodžius su tomis priešdėlių reikšmėmis (determinatyvine, sumarine ir kt.) jis gretino su atitinkamais nepriešdėlėtais, nors jų leksinės reikšmės skiriasi⁴³. Toks Uljanovo pažiūrų nenuoseklumas paaiškintinas dviem aplinkybėmis. Visų pirma, veiksmazodžiai su tomis priešdėlių reikšmėmis turi tik įvykio veiksmo reikšmę, todėl gretinti juos buvo galima tik su atitinkamais nepriešdėlėtais. Antra, to meto kalbos moksle dominavo schematiška pažiūra į veiksmazodžio veiksmus apamai: eigos veiksmo veiksmazodis privalėjo turėti atitinkamą įvykio veiksmo veiksmazodį ir atvirkščiai⁴⁴.

Kiek kitaip veikslių koreliacijos klausimas sprendžiamas J. Endzelyno darbuose. Endzelynas, kaip ir Fortunatovas⁴⁵, paneigia, kad veiksmazodžiai su priešdėliais, kurie turi leksines reikšmes, yra dviveiksliai. Todėl veiksmo atžvilgiu jie gretinami su paprastojo veiksmazodžio irrieveiksmio junginiu artima priešdėliui reikšmė (pvz.: *nulipti — lipti žemyn*)⁴⁶. Toks gretinimas, žinoma, galimas, neprieštarauja veikslių koreliacijos principui, tačiau panašūs junginiai lietuvių kalbai nebūdingi.

Kiti kalbininkai (A. Sennas⁴⁷, T. Buchienė ir V. Ambrazas⁴⁸) veiksmazodžius su priešdėliais, turinčiais leksines reikšmes, veiksmo atžvilgiu

⁴¹ Г. К. Ульянов, Значения глагольных основ..., ч. II, стр. 55—56. L. Dambriūno nuomone, panašūs veiksmazodžiai (apeina, įeina, nueina ir t. t.) esamajame laike yra tik imperfektyviniai, t. y. eigos veiksmo (žr. L. Dambriūnas, Verbal Aspects in Lithuanian, p. 254—255). Tačiau kartais jie žymi veiksmą, vykstantį ne kalbamuojų momentu, o įvykusį praetyje (praesens historicum reikšmė), — tada jie yra įvykio veiksmo, pvz., *ateinu* (vakar) į darbą...

⁴² Žr. E. Galnaitytė, Veiksmazodžiai su priešdėliu pa..., p. 115.

⁴³ Г. К. Ульянов, Значения глагольных основ ..., ч. II, стр. 31—68.

⁴⁴ Plg. A. H. Стендер-Петерсен, О функциях глагольных приставок в русском языке, Slavia, Roč. XII, seš. 3—4, Praha, 1933—1934; A. A. Шахатов, Синтаксис русского языка, 2-е изд., Л., 1941.

⁴⁵ Ф. Fortunатов, Критический разбор..., стр. 86.

⁴⁶ И. Эндзелин, Латышские предлоги, ч. II, стр. 106; J. Endzelins, Latviešu valodas gramatika, p. 960. Nežiūrint to, Endzelynas pripažįsta, kad kai kurie veiksmazodžiai su priešdėliais yra vartojami su veiksmo tęsimosi, t. y. eigos veiksmo reikšmė (žr. И. Эндзелин, Латышские предлоги, ч. II, стр. 115—116). Tačiau šie vartojimo atvejai aiškinami istoriniu kalbos vystymosi požiriu (žr. И. Эндзелин, К вопросу о видовых значениях латышских сложных глаголов, «Известия отделения русского языка и словесности», Спб., 1908, т. XIII, кн. 4, стр. 200).

⁴⁷ A. Senn, Kleine litauische Sprachlehre, S. 239.

⁴⁸ T. Buchienė ir V. Ambrazas, *min. str.*

bando gretinti su tais pačiais nepriešdėlėtais veiksmažodžiais, pvz.: *at-eiti* su *eiti*, *daryti* su *atidaryti* ir kt. Toks gretinimas neteisingas iš esmės. Veikslo atžvilgiu veiksmažodžiai gretintini tik tada, kai jų leksinės reikšmės yra vienodos, t. y. kai du veiksmažodžiai žymi vieną ir tą patį veiksmą dviem aspektais — besitęsiantį, neribotą ir ribotą nutrauktą — ir tuo pačiu sudaro lyg dvi vieno veiksmažodžio „formas“. Čia priešdėlėto veiksmažodžio reikšmė skiriasi nuo nepriešdėlėto veiksmažodžio reikšmės, todėl gretinti juos veikslo atžvilgiu negalima.

Mintis apie tokį veiksmažodžių veikslo atžvilgiu gretinimą siejama su vienu J. Jablonskio samprotavimu.

Kalbėdamas apie skirtumą tarp eigos ir įvykio veikslo veiksmažodžių, J. Jablonskis duoda daug pavyzdžių, rodančių, kad eigos veikslo „nepasakome, kuo tas veiksmas gali arba turi pasibaigti“. Jų skaičiuje yra ir toks: „...sakydami „duris daryk“, mes nepasakom, kuo tas darymas turi baigtis, atidarymu ar uždarymu. Sakoma ne visai aiškiai „duris daryk“ tada, kada sakomajam yra aišku..., kuo turi tas „darymas“ pasibaigti. Kada rūpi mums pats veiksmo, šio kio ar tokio, įvykis, kada pasakytojo eigos veikslo reikšmė gali būti sakomajam neaiški, kada patį įvykį teturim galvoj, tada sakome kitam įvykio veikslo, tiesiai: „atidaryk duris“ arba „uždaryk duris“⁴⁹.

Remdamiesi šiuo samprotavimu, T. Buchienė ir V. Ambrazas teigia, kad „svarbi ir nauja, palyginti su ankstyvesniais lietuvių kalbos veiksmažodžių veikslo tyrinėjimais, yra J. Jablonskio mintis, kad veiksmažodžiai su priešdėliais, turinčiais leksinę reikšmę, veikslo atžvilgiu gretintini su atitinkamais paprastaisiais veiksmažodžiais“⁵⁰ (mūsų pabr.— E. G.). Ši autorių prielaida ginčytina. Visų pirma, J. Jablonskis čia išryškina leksinį skirtumą tarp priešdėlėtų ir paprastųjų veiksmažodžių ir nurodo jų vartoseną: paprastieji veiksmažodžiai tik aplamai nusako veiksmą, o priešdėlėtieji žymi labiau konkretų veiksmą. Be to, pastarieji žymi to konkretaus veiksmo ribotumą, t. y. turi įvykio veikslo reikšmę. Tai rodo ir kiti pavyzdžiai; plg. „Kam *auniesi*, ar eisi kur (plg. *apsiauti*)? Kam *auniesi*, ar jau gulsi (plg. *nusiauti*)?“⁵¹ Antra, kadangi tų veiksmažodžių realiosios leksinės reikšmės skiriasi, veikslo atžvilgiu jie negali būti gretinami. Be to, nereikia pamiršti, kad J. Jablonskis, kalbėdamas apie veiksmažodžių veikslus, priešdėlių leksine ir gramatine funkcija nesivadovavo. Priešdėliai jo gramatikoje daugiau formalus įvykio veikslo veiksmažodžių požymis; leksinės priešdėlių reikšmės atskirai nebuvo nagrinėjamos, o kai kurios iš jų suvedamos į įvykio veikslo reikšmę (plg. įvykio veikslo skirtybes).

Kaip matome, bandymai gretinti veiksmažodžius veikslo atžvilgiu nesėkmingi. Veikslių koreliacija iš viso lietuvių kalbai nebūdinga: veiksmažodžiai čia neturi atskirų veikslo formų, o veikslo reikšmė, pasak F. Fortunatovo, dažniausiai yra sudėtinė realiosios veiksmažodžio reikš-

⁴⁹ J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I, p. 293.

⁵⁰ T. Buchienė ir V. Ambrazas, min. str.

⁵¹ J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, I, p. 293.

mės dalis⁵². Todėl, tyrinėjant veiksmo problemą, šito klausimo sprendimas turėtų visiškai atkristi. Argi galima kalbėti apie veiksmožodžių poras, jei iš priešdėlėtų įvykio veiksmožodžių, kurie skiriasi savo prasme nuo nepriešdėlėtųjų, negalima padaryti tos pačios reikšmės eigos veiksmožodžių („formų“)? Apie gretinimą galima kalbėti tik tada, kai priešdėliai iš tikrųjų yra tik įvykio veiksmo požymis, t. y. kada jie atlieka gramatinę funkciją, pvz.: daryti — padaryti, sakyti — pasakyti, gelti — įgelti, balti — išbalti ir kt. Todėl veiksmų koreliacija apima tik šio tipo veiksmožodžius, kurių lietuvių kalboje palyginti nedaug, nes priešdėliai dar iki šiol išlaiko gana ryškias leksines reikšmes ir retai pavirsta įvykio veiksmo prefiksais.

Veiksmų koreliacijos klausimas turėtų būti pakeistas kitu, svarbesniu ir būdingesniu lietuvių kalbos veiksmožodžiams klausimu. Tai išsamus išstudijavimas **vienaveikslų** lietuvių kalbos veiksmožodžių, kurie iki šiol buvo beveik pamiršti. Atrodo, kad jie sudaro didesnę dalį visų veiksmožodžių.

Gaires vienaveiksliams veiksmožodžiams tyrinėti randame J. Endzelyno latvių kalbos gramatikoje. Paprastieji veiksmožodžiai, priklausomai nuo jų šaknies reikšmės, gali būti įvykio veiksmo (perfektyviniai)⁵³, o kai kurie priešdėlėtieji — tik eigos veiksmo (imperfektyviniai). Pastarųjų veiksmožodžių autorius išskiria devynias grupes⁵⁴. Visi jie žymi neribotą, besitęsiantį veiksmą arba procesą, todėl jų leksinė reikšmė nesiderina su įvykio veiksmo reikšme, t. y. jie negali būti įvykio veiksmo⁵⁵.

Dauguma lietuvių kalbos veiksmožodžių su priešdėliais, turinčiais leksines reikšmes, yra vieno bet kurio veiksmo (tik eigos arba tik įvykio). Pavyzdžiui, veiksmožodžiai su veiksmo pradžios reikšme yra tik įvykio veiksmo, nes jie žymi ribotą veiksmą, plg. *Dar per anksčiau pragydo vyturėlis [...]* ir *mėlynu žibučių pirmos gėlės pražydo per anksčiau M-P 221* ir kt. Veiksmožodžiai reikšme „sugebėti, atlikti kokį nors veiksmą, darbą“ yra tik eigos veiksmo, nes jų žymimas veiksmas trunka ilgai, yra neribotas, pvz.: *Vaikas jau paskaito DLKŽ; Mano (strazdo) vaikeliai dar nepaliekia* KBo 16 ir pan.

⁵² Ф. Фортунатов, Критический разбор..., стр. 78—79. Kai kurių kalbininkų nuomone, tai, kad veiksmai neturi gramatinių formų, rodo, jog lietuvių kalba veiksmo vystymosi atžvilgiu dar nepasiekė tos pakopos, kuri būdinga slavų kalboms, kad įvykio veiksmo reikšmę veiksmožodžiams suteikia tik tie priešdėliai, kurie jau dabar neturi leksinių reikšmių ir pan. Plg. В. К. Поржезньский, Сравнительная грамматика славянских языков, вып. 1, изд. II, Москва, 1916, стр. 142—147; П. С. Кузнецов, Из истории сказуемого употребления страдательных причастий в русском языке, Докт. диссертация, Москва, 1947, стр. 14—15; A. Dostal, Studie o vidovém systému v staroslověnině, Praha, 1954, str. 253.

⁵³ J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, p. 956—957.

⁵⁴ Ten pat, p. 957—958.

⁵⁵ Tokių veiksmožodžių daug ir rusų kalboje, kur veiksmo kategorija labiau susikristalizavusi. Plg. Е. А. Земская, Типы одновидовых приставочных глаголов в современном русском языке, в сб. «Исследования по грамматике русского литературного языка», М., 1955.

Vienaveikšlių veiksmažodžių gausumas paaiškintinas tuo, kad veiksmai lietuvių kalboje neturi atskirų gramatinių formų, t. y. priešdėlėti eigos veiksmo veiksmažodžiai negali būti padaromi iš atitinkamų įvykio veiksmo veiksmažodžių. Kai kurių mokslininkų nuomone, šią spragą galima užpildyti, prijungiant prie priešdėlėtų veiksmažodžių priesagą *-inėti*, kuri daugelį įvykio veiksmo veiksmažodžių paverčia eigos veiksmo arba „neutraliais“⁵⁶. Tai tiesa; bet tada leksinė veiksmažodžio reikšmė įgyja naują semantinę atspalvį, ir tokie dariniai negali būti gretinami veiksmo atžvilgiu su priešdėlėtais įvykio veiksmo veiksmažodžiais, pvz.: *Atplėšė vėtra man duris lūšnelės* SN I 225 (plg. atplėsinėjo); *Išmušinėsiu visus kaip varliūkščius* Balt I 7 (plg. išmušiu). Be to, panašūs veiksmažodžiai su priesaga *-inėti* yra galimi tik nuo nedaugelio priešdėlėtų įvykio veiksmo veiksmažodžių; dažnai leksinė veiksmažodžio reikšmė nesusiderinama su iteratyvine šios priesagos reikšme, plg. *Prigužėjo, pris kubėjo pilnas kiemas žmonių* Balt I 70; *Atėjo pavasaris, sušniokštė Mūšos pylimai, sutyvuliavo upeliai* Pkšt 212; *Apkabina mane bangos...* SN I 56 ir pan. Todėl ši „viena iš pagrindinių priemonių eigos veiksmui išreikšti“, pasak L. Dambriūno, nėra universali. Be to, labai dažnai priesaga *-inėti* turi ryškia iteratyvo reikšmę ir negali būti tik morfologiniu eigos veiksmo požymiu.

Tokiu būdu, beveik visi veiksmažodžiai su priešdėliais, turinčiais leksines reikšmes, lietuvių kalboje dėl gramatinių resursų stokos (nebuvimas) yra vienaveiksliai. Tai, atrodo, ir sudaro lietuvių kalbos veiksmažodžio veiksmų savitumą, specifiką. Tokius veiksmažodžius ir reikėtų plačiau paanalizuoti, skirstant juos į grupes pagal jų leksines reikšmes. Visų pirma, kaip atrodo, čia priklausys veiksmažodžiai su priešdėliais, turinčiais ne lokalines reikšmes, o reikšmes, apibūdinančias veiksmą laiko ir kiekio atžvilgiu (veiksmažodžiai su determinatyvine, deminutyvine, veiksmo pradžios, soties ir kt. reikšmėmis).

Antra vertus, tik įvykio arba tik eigos veiksmo priešdėlėtų veiksmažodžių išnagrinėjimas akivaizdžiai parodytų, kad veiksmažodžiai su priešdėliais, turinčiais leksines reikšmes, ne visada yra dviveiksliai, kaip teigia kai kurie mokslininkai⁵⁷. Ir eigos, ir įvykio veiksmo reikšmes, kaip jau buvo minėta, gali turėti tik kai kurie priešdėlėti (o kartais ir neprieddėlėti) veiksmažodžiai, priklausomai nuo jų vartosenos ir reikšmės. Tokie dviveiksliai veiksmažodžiai taip pat turėtų būti išsamiau panagrinėti. Remiantis nepilnais tyrinėjimo duomenimis, abiejų veiksmų reikšmes dažniausiai turi tie veiksmažodžiai su priešdėliais, kurie žymi veiksmo kryptį apskritai. Pavyzdžiui: *Atūžia nuo miško įžeisti žalčiai* SN I 407; *Su tinklais pareina vyras nuo žūklės* SN I 430 ir kt. Šie ir kiti panašūs veiksmažodžiai yra eigos veiksmo; eidami kito laiko forma, jie gali būti įvykio veiksmo. Tokie eigos veiksmo veiksmažodžiai, G. Uljanovo nuomone, veiksmo atžvilgiu gretintini su tais pačiais veiksmažodžiais

⁵⁶ L. Dambriūnas, *Verbal Aspects in Lithuanian*, p. 259.

⁵⁷ Г. К. Ульянов, *Значения глагольных основ...*, ч. II, стр. 57; T. Buchie-
nė ir V. Ambrazas, *min. str.*

(atūžti, pareiti) įvykio veiksmo reikšme. Toks gretinimas iš esmės teisingas, neprieštarauja veikslių koreliacijai, nes leksinės šių veiksmažodžių reikšmės vienodos. Tačiau nuo gretinimo (veiksmažodžio porų veiksmo atžvilgiu sudarymo) gal reikėtų susilaikyti ir šiuo atveju, nes eigos veiksmo veiksmažodžiai ryškiai išsiskiria tik esamojo laiko formose; kitose formose jie lyg ir susilieja, t. y. eigos veiksmo reikšmę jie praranda (plg.: parėjo, atūžė; *Iš rytų atslinko šėmas vakaras* Pkšt 59; *Juk aš niekados nepareisiu pro paruges — baltu kelju* SN I 180 ir pan.).

Negalima sutikti su L. Dambriūno nuomone, jog tokie įvykio veiksmo veiksmažodžiai ir būtajame laike turi eigos veiksmo atitikmenis — sudurtines būtojo laiko formas (pvz.: atėjo — buvo *beateinas*), kurios, esą, turi adekvatinę reikšmę⁵⁸. Pastarosios, kaip žinome, turi kitą semantinį atspalvį (pradėtiniai laikai)⁵⁹. Jomis paprastai nusakome veiksmą, kuris buvo beprasidedąs, bet dėl kurių nors priežasčių (sakinyje jos gali būti pasakomos) neįvyko, pvz.: *Išrūkė pypkes prie Svalios [...] ir buvo vėl bepakylyq, bet čia iš posūkio išniro prakeiktas motociklas* Mrck 45. Priešdėlis *be-* čia žymi ne tik veiksmo tęsimąsi, kiek yra šios sudurtinės formos ypatybė: dalyvio vartojimas *be* priešdėlio *be-* yra labai retas⁶⁰. Todėl toks veiksmažodžių gretinimas veiksmo atžvilgiu ne visiškai teisingas, dirbtinas.

Iš to, kas buvo pasakyta, seka, kad veikslių koreliacija nebūdinga lietuvių kalbos veiksmažodžiui. Išskyrus tuos atvejus, kada priešdėliai neturi jokios leksinės reikšmės, kiti priešdėlėti veiksmažodžiai veiksmo atžvilgiu negali būti gretinami su nepriešdėlėtaisiais. Būdingas pastarųjų veiksmažodžių bruožas tas, kad jie turi arba tik įvykio, arba tik eigos veiksmo reikšmę, o kai kurie iš jų gali būti tai eigos, tai įvykio veiksmo priklausomai nuo jų reikšmės ir vartosenos.

Veiksmažodžio veikslių ir laikų santykis

Kadangi lietuvių kalbos veiksmažodžių veikslai nuo pat tyrinėjimo pradžios buvo nagrinėjami lyginant su slavų kalbomis bei nurodant skirtumus tarp jų, tai ir šis klausimas buvo sprendžiamas tokiu pat požiūriu. Dažnai buvo pažymima, kad lietuvių kalbos veiksmažodžiai su priešdėliais turi esamojo laiko formas, kurių reikšmė, palyginti su rusų kalba, nesikeičia⁶¹. Tačiau, nagrinėjant šį klausimą, negalima pamiršti, kad lietuvių kalboje yra specialios būsimojo laiko formos, padaromos iš veiks-

⁵⁸ L. Dambriūnas, *Verbal Aspects in Lithuanian*, p. 261.

⁵⁹ J. Jablonskis, *Rinktiniai raštai*, I, p. 311.

⁶⁰ Ten pat, p. 312.

⁶¹ Plg. A. Schleicher, *Handbuch...*, S. 139; Chr. Stang, *Das slavische und baltische Verbum*, Oslo, 1942, S. 20, 98. A. Mejė šiuo reiškinio bando įrodinėti, kad įvykio veiksmo reikšmė lietuvių kalboje jaučiama silpniau, negu slavų kalbose (A. Мејє. Общеславянский язык, М., 1956, стр. 234); plg. priešingą A. Senno nuomonę (A. Senn, *Zum Gebrauch der Aktionsarten im Lithauischen*, Studi. Baltici, III, Roma, 1933, S. 82—84).

mažodžių su priešdėliais ir be jų (o tai pažymi tik kai kurie mokslininkai⁶²), pvz.: *Akmenys paplentėm kauks, sužaliuos lazda* SN I 267. Be to, čia svarbu nurodyti, kurio veiklo veiksmožodžiai, vartojami esamojo laiko forma, turi jo reikšmę. Įvykio veiklo veiksmožodžiai tada turi praesens historicum reikšmę, pvz.: *Tik po geros valandos Tekonis pakyla, pasitaiso marškinius, perkelia šiaudą su varpa į kitą lūpų kampą* Balt I 17; *Tėvas pašoksta, dideliais žingsniais pereina trobą* Balt I 14 ir pan. O tai jau stilistinis esamojo laiko pavartojimas kalbai pagyvinti. Tiesa, kartais ir įvykio veiklo veiksmožodžiai eina esamojo laiko forma jo reikšme. Bet tada jie žymi apibendrintą, nuolat vykstantį veiksmą, t. y. pagrindinės to laiko reikšmės neturi, pvz.: *Mažas grūdelis didžiu medžiu užauga* Tts; *Tu gimtojo kamino dūmus užuodi, pažįsti be žodžių* SN I 198 (plg. *Darbymetryje ir akmuo krutata* Tts ir kt.). Tik eigos veiklo veiksmožodžiai šia forma reiškia dabar vykstantį veiksmą, pvz.: *Ir banga už bangos atsukuba iš toli* SN I 439; *Su tinklais parėina vyrai nuo žūklės* SN I 430 ir pan.

Tai rodo, kad lietuvių kalbos veiksmožodžių laikų sistema nėra nepriklausoma nuo veikslų⁶³: veiksmožodžio laiko forma sąlygojama veiksmožodžio veiklo. *Sp. priešingai?*

Pastaruoju metu lingvistinėje literatūroje vis labiau išryškėja nauja tendencija — tyrinėti veikslų vartojimą įvairiose veiksmožodžio formose. Toks tyrinėjimo būdas, žinoma, padeda išaiškinti veiksmožodžių vartojimą įvairiose formose, bet, nagrinėjant veikslus, jis tėra tik pagalbinis. Be to, čia dažnai nukrypstama į veiksmožodžių formų stilistiką.

Bandymus nustatyti veikslą pagal veiksmožodžių vartojimą įvairiose formose randame A. Senno straipsnyje „Dėl veikslų vartojimo lietuvių kalboje“. Pagrindinį dėmesį autorius skiria esamojo ir būsimosios laiko formoms⁶⁴, nes kaip tik jos ir išryškina tuos didžiulius skirtumus palyginus su rusų kalba⁶⁵. Kai kurios A. Senno pastabos grynai stilistinio pobūdžio; pavyzdžiui, dėl įvykio veiklo veiksmožodžių vartojimo būsimosios laiko forma (...kad spirs koja..., ...kad šoks...; *Pralaimės kuris ir sako...*, ir pan.)⁶⁶. Būsimasis laikas čia vartojamas praeities veiksmui reikšti.

J. Safarevičiaus nuomone, lietuvių kalboje iš viso negalima kalbėti apie įvykio ir eigos (pabaigto ir besitęsiančio veiksmo) veiksmožodžius. Čia, esą, galima kalbėti tik apie kai kurių veiksmožodžių formų vartojimą su pabaigto ar nepabaigto veiksmo reikšme⁶⁷. Todėl veikslų tyrinėjimo pagrindu imamos įvairios veiksmožodžių formos (laikai, nuosakos, bendratis, dalyviai) ir nustatinėjama, kurio veiklo reikšmę jos turi.

⁶² Chr. Stang, *Das slavische und baltische Verbum*, S. 98; A. Senn, *Zum Gebrauch der Aktionsarten...*, S. 84.

⁶³ Plg. beveik priešingą Chr. Stango nuomonę (žr. Chr. Stang, *Das slavische und baltische Verbum*, S. 98), kad lietuvių kalboje vyrauja laikų sistema.

⁶⁴ A. Senn, *Zum Gebrauch der Aktionsarten...*, S. 88—92.

⁶⁵ Ten pat, p. 84.

⁶⁶ Ten pat, p. 89—91.

⁶⁷ J. Safarewicz, *Stan badan'...*, 9 str. Taip tyrinėjant, jo nuomone, lietuvių kalba bus artimesnė graikų, negu slavų kalboms (p. 9—10).

Tai iš viso paneigia veikslų egzistavimą lietuvių kalboje: veikslai priklauso tik nuo atitinkamų formų. Iš esmės veikslo reikšmė priklauso nuo konkrečios realiosios veiksmazodžio reikšmės (nors veiksmazodžiai beveik neturi atskirų veikslo formų, bet eigos veikslo veiksmazodžių priešpastatymas įvykio veikslui lietuvių kalboje gana ryškus)⁶⁸. Todėl veikslų tyrinėjimo pagrindą turėtų būti ne atskiros formos, o veiksmazodžiai su to ar kito veikslo reikšme, atsižvelgiant į jų vartoseną.

Išanalizavęs visas veiksmazodžio formas, J. Safarevičius teisingai pažymi, kad reikšti veikslą savo struktūra gali tik trys veiksmazodžio formos. Tai: 1) veiksmazodžiai su priešdėliu *pa-*, neturinčiu leksinės reikšmės; 2) veiksmazodžiai su priesaga *-telėti, -terėti*, — visi jie įvykio veikslo; 3) veiksmazodžiai su priešdėliu *be-*, kurie visuomet žymi „nepabaigtą“ veiksmą⁶⁹, t. y. turi eigos veikslo reikšmę. Pirmąją veiksmazodžių grupę galima būtų praplėsti: čia įtrauktini veiksmazodžiai su visais priešdėliais, neturinčiais leksinės reikšmės.

Tačiau negalima pritarti J. Safarevičiaus nuomonei, kad veiksmazodžiai būsimajame⁷⁰ ir būtajame⁷¹ laike, liepiamojoje nuosakoje⁷² eigos ir įvykio veikslo neskiria, t. y. veikslą nustatyti labai sunku arba tiesiog neįmanoma. Kaip ir kitose formose, veiksmazodžiai čia neturi morfologinių veikslo požymių, bet veikslo reikšmės atžvilgiu jie skiriasi gana ryškiai. Pavyzdžiui:

Dainuok, širdie, gyvenimą! SN I 263; *Padainuokime sustoję* Ld; *Vėjų laisvųjų dainas dainuosiu* SN I 27; *O kam nors tos audrios naktys laisvę išdainuos* SN I 163; *Atėjo pavasaris...* Pkšt 212; *Ėjo berniukai į mokyklėlę* Ld; *Ne, nepraeis be prasmės Spalio dienos!* M-P 245; *O eisiu, eisiu, aš čia nebūsiu* Ld; *Vai plauk, mano laive, pro tvano bangas* M-P 13; *Jei tu gyvas — atplauk balta pieno puta* SN I 438; *Nemunu ledai išplauks* SN I 226; *Plauks dienos* ir pan.

Kaip matome iš pavyzdžių, eigos ir įvykio veikslo reikšmės — neribotas ir ribotas veiksmas — gana aiškios (šių veiksmazodžių negalima gretinti veikslo atžvilgiu, nes jų leksinės reikšmės skiriasi).

Įvairių veiksmazodžių formų apžvalgą veikslo atžvilgiu⁷³ randame ir L. Dambriūno straipsnyje, kuriame yra daug įdomių pastabų šiuo klausimu. Pavyzdžiui, autorius įrodo, kad eigos ar įvykio veikslą galima nustatyti net būtojo dažninio laiko formose; bet veikslo reikšmė čia priklauso grynai nuo konteksto⁷⁴. Abejonių kelia tik kai kurie autoriaus

⁶⁸ Plg. A. Senn, *Zum Gebrauch der Aktionsarten...*, S. 82, 84.

⁶⁹ J. Safarewicz, *Stan badan'...*, 23 str.

⁷⁰ J. Safarewicz, *Stan badan'...*, 13 str. Plg. taip pat priešingą L. Dambriūno nuomonę (žr. L. Dambriūnas, *Verbal Aspects...*, p. 258).

⁷¹ J. Safarewicz, *Stan badan'...*, 14—15 str.; plg. L. Dambriūnas, *Verbal Aspects...*, p. 258, kur autorius nesutinka su šiuo teiginiu.

⁷² J. Safarewicz, *Stan badan'...*, 19 str.

⁷³ L. Dambriūnas, *Verbal Aspects...*, p. 254.

⁷⁴ Ten pat, p. 258—259.

teiginiai; būtent, kai, nustatant veikslą, remiamasi stilistiniu veiksmožių pavartojimu įvairiose formose.

Autorius teisingai pažymi, kad perfektyvinės (įvykio v.) esamojo laiko formos veiksmožių su priešdėliais, kurie nepakeičia realiosios veiksmožio prasmės arba įneša nežymius atspalvius (pvz.: įvykdo, išaudžia, nuduria, pagalvoja, perskaito ir kt.), negali būti vartojamos realiam dabarties veiksmui reikšti⁷⁵. Kaip išimtį autorius nurodo vienintelį vadinamąjį sutapimo (coincidental) atvejį, kada pats veiksmas sutampa su veiksmožio reiškiamu veiksmu („aš tau *pasakau* — daugiau negirdėsi nė žodžio“)⁷⁶. Atrodo, kad esamasis laikas čia vartojamas vietoje būtojo kartinio kalbai pagyvinti, todėl realaus dabarties veiksmo taip pat nereikia. Perfektyvinės esamojo laiko formos, kaip pažymi autorius, plačiai vartojamos užbaigtam veiksmui reikšti kitose laiko fazėse⁷⁷, t. y. vartojamos būtojo ir būsimojo laiko prasme. Tai tiesa; bet čia mes vėl susiduriame su stilistiniu įvykio veiksmo veiksmožių vartojimu kaip kalbos išraiškumo priemone. Todėl vargu ar galima sutikti su autoriaus išvada, kuri išplaukia iš laikų tyrinėjimo apžvalgos, kad eigos (dažniausiai be priešdėlio), įvykio (dažniausiai su priešdėliu) ir neutralūs veiksmožiai gali eiti kiekviena laiko forma⁷⁸.

Nustatant tokiu būdu veiksmožio veikslą, reikėtų vadovautis, atrodo, tik tomis laikų formomis, kuriomis eidamas veiksmožis turėtų ir to laiko reikšmę. Stilistinis vienos laiko formos pavartojimas vietoje kitos — tai papildomi akivaizdūs argumentai, kad eigos ir įvykio veiksmožiai gali eiti tik atitinkamo laiko forma su jo reikšme; pavartoti neįprastine „nebūtina“ laiko forma, jie turi kito laiko reikšmę, t. y. reikšmę to laiko, kuriuo jie paprastai vartojami.

Veikslų tyrinėjimo pagrindu vis dėlto turėtų būti ne atskiros veiksmožių formos, bet veiksmožiai su eigos arba su įvykio veiksmo reikšme. Juk atskiros laikų formos priklauso kaip tik nuo to, kurio veiksmo reikšmę veiksmožis turi (tai akivaizdžiai parodo ir L. Dambriūno straipsnyje išanalizuota medžiaga). Tada veiksmožio veikslų ir laikų tarpusavio ryšį galima būtų nusakyti taip:

Veiksmožiai su eigos veiksmo reikšme (neįskaitant tų, kurie gali būti ir įvykio veiksmo) / vartojami visuose laikuose su jų reikšme, pvz.: ...*(Pušaitės) stovi, ir užauja, tvindo orą sakų kvepėjimu* Balt I 56; *Prie tvoros krūpčiojo, svyravo vyšnios* Pkšt 201; *Čia sodindavo pačius mylimiausius svečius* Pkšt 9; *Kas varpo klausys, stebuklingos giesmės, tas amžiną draugą joje sau laimės* M-P 10; *Prikrovė vežimą, kad nė arkliai nepavežą*⁷⁹ DLKŽ, ir pan. Be to, atskiros

⁷⁵ L. Dambriūnas, Verbal Aspects..., p. 255.

⁷⁶ Ten pat, p. 256.

⁷⁷ Ten pat, p. 256.

⁷⁸ Ten pat, p. 254—261.

⁷⁹ Eigos veiksmo veiksmožiai reikšme „sugebėti, galėti atlikti veiksmą“ labai dažnai sutinkami esamojo laiko forma. Vartojant juos būtojo kartinio laiko forma, veiksmo reikšmė nekinta, plg.: *Valkas nebemažas, jau paakėja* LKŽ I ir *Tada valkas buvo nebemažas, jau paakėjo*.

šių veiksmažodžių formos gali būti pavartotos kito laiko reikšme. Tačiau toks jų vartojimas veikslui jokios įtakos neturi; tai tik kalbos išraiškumo priemonė, kuri neturi tiesioginio ryšio su veikslo problema apskritai. Pavyzdžiui: *G a n o m m u d u s u S t e p u k u m i š k e* Balt I 55 (esamasis laikas pavartotas būtojo kartinio reikšme); *R y t o j e i n u į t e a t rą* (būsimojo laiko reikšme) ir pan. Visa tai jau stilistikos dalykas.

Veiksmažodžių su įvykio veikslo reikšme vartoseną šiek tiek apribota. Jie plačiai vartojami būtojo kartinio (pvz.: *I š r ū k ė p y p k e s p r i e S v a l i o s, i š k r a t ė k l u m p e s, p a p l e p ė j o, p a s i d ž i a u g ė n a k t i e s t y l a* Mrck 45 ir kt.) ir būsimojo laiko forma (pvz.: *P r i e š t a n ką a t s i r a s p a t r a n k a i r a n t s t o r ū j ū u ž d ū d u o s* Mrck 15; *O k a s p r a k a l b i n s, k a s p r i g l a u s m u s* SN I 183 ir kt.). Vartojimas būtojo dažninio laiko forma sąlygojamas konteksto⁸⁰. Pavyzdžiui: *T e i s y b ė, p a d ū d u o d a v o k a r t a i s j i s i r k l a r n e tą p a ė m ė s, k a d l i n k s m i a u b ū t ū* Pkšt 288; *I r i š j o d a v o v i e n a s* Balt I 97,— nors čia veiksmas ir besikartojantis, bet jis yra ribotas (iš viso veikslo reikšmę nustatyti kartais čia būna labai sunku). Eidami esamojo laiko forma, įvykio veikslo veiksmažodžiai jo reikšmės neturi, t. y. nežymi, kad veiksmas vyksta dabar. Pavyzdžiui: *A p l i n k u i v i š i n u t i l s t a, š e i m i n i n k a s p r a k a l b a v ě l...* Balt I 45— šie veiksmažodžiai turi praesens historicum reikšmę; *E i n u i r p a s a k a u*⁸¹— būsimojo laiko reikšmę ir pan. O tai irgi priklauso kalbos stilistikai.

Tai eigos, tai įvykio veikslo veiksmažodžių vartojimas atskirose laikų formose niekuo nesiskiria nuo aukščiau minėtų veiksmažodžių. Jeigu veiksmažodis atitinkama prasme turi eigos veikslo reikšmę, jis vartojamas taip, kaip eigos veiksmažodžiai (plg.: *k i r s t i, k e r t a, k i r t o, k i r s d a v o, k i r s m a l k a s*); jei veiksmažodis turi įvykio veikslo reikšmę, jo vartoseną tokia, kaip įvykio veikslo veiksmažodžių (plg. *k i r s t i* reikšme „mušti, smogti“: *k i r t o, k i r s l a z d a*).

Kiek skiriasi veiksmažodžių su priešdėliais, reiškiančiais veiksmo kryptį⁸², vartoseną: kai jie turi eigos veikslo reikšmę, eina tik esamojo laiko forma (plg.: *A t e i n a v a k a r a s n y k u s* SN I 114 ir kt.).

Sudurtinės laikų formos nėra analoginės vientisiniams laikams. Atrodo, kad veiksmažodžiai su eigos veikslo reikšme turi ir pradėtinių, ir atliktinių laikų formas. Įvykio veikslo veiksmažodžiams būdingos tik atliktinių laikų formos; eidami pradėtiniais laikais, jie turi eigos veikslo reikšmę⁸³.

Tokiu būdu, ne veiksmažodžių laikų formos nulemia veikslo reikšmę (išskyrus, iš dalies, sudurtines laikų formas), o atvirkščiai, veiksmažodžiai gali būti vartojami ta ar kita forma priklausomai nuo jų veikslo

⁸⁰ Plg. L. Dambriūnas, *Verbal Aspects...*, p. 258—259.

⁸¹ Ten pat, p. 256.

⁸² L. Dambriūno nuomone, panašių veiksmažodžių esamojo laiko formos yra tik eigos veikslo (žr. L. Dambriūnas, *Verbal Aspects...*, p. 254—255). Tačiau, kai šie veiksmažodžiai turi įvykio veikslo reikšmę, esamojo laiko formos taip pat gali būti pavartotos praesens historicum prasme.

⁸³ Pavyzdžius žr. J. Jablonskis, *Rinkiniai raštai*, I, p. 315—319.

reikšmės. Apskritai, veiksmažodžių veikslai ir laikai yra glaudžiai susiję, tačiau nagrinėjant šios sistemos neturėtų būti visapusiškai pajungiamos viena kitai.

Peržvelgus pagrindinius veiksmo problemos klausimus, galima konstatuoti, kad veikslai lietuvių kalboje yra leksinė-gramatinė kategorija⁶⁴, nerodanti jokių poslinkių į gramatiškumą. Nors veiksmažodžių veikslai lietuvių kalboje (beveik) neturi tiesioginių morfologinių požymių, gramatinės eigos ir įvykio veiksmo reikšmės gana ryškios. Veiksmo reikšmė čia neatskiriamai susijusi su veiksmažodžio semantika: bet kuris veiksmažodis žymi ne tik konkretų veiksmą, būvį, bet ir apibūdina jį kaip ribotą arba neribotą (plg. kovoti, skaityti, atsakinėti, užplaukti, prikrauti, įsiūbuoti ir pan.).

Kadangi lietuvių kalboje nėra tokių gramatinių priemonių, kurių pagalba, nepakeičiant realiosios veiksmažodžio reikšmės, galima būtų padaryti eigos veiksmo veiksmažodžius iš įvykio veiksmo veiksmažodžių ir atvirkščiai, gretinti veiksmažodžius veiksmo atžvilgiu negalima (išskyrus tuos atvejus, kai priešdėlis neturi jokios leksinės reikšmės). Todėl lietuvių kalboje yra daug veiksmažodžių su priešdėliais tik įvykio veiksmo arba tik eigos veiksmo, t. y. dauguma veiksmažodžių yra vienaveiksliai.

Veiksmo reikšmių atžvilgiu veiksmažodžiai gali būti skirstomi: 1) tik su eigos veiksmo reikšme (dažniau be priešdėlių), 2) tik su įvykio veiksmo reikšme (dažniausiai su priešdėliais), 3) tai eigos, tai įvykio veiksmo (priklausomai nuo veiksmažodžių reikšmės ir vartosenos) ir 4) veiksmažodžiai su morfologiškai išreikštais veikslais, kuriems būdinga veikslų koreliacija (daryti — padaryti). Ypatingai gausios dvi pirmosios veiksmažodžių grupės.

Tokiu būdu, gramatinių veikslų formų stokojimas ir išplaukiantis iš čia vienaveiksliskumas yra lietuvių kalbos veiksmažodžio veikslų savitumas, jų būdingas bruožas.

Vilniaus valstybinis V. Kapsuko v.
universitetas,
Rusų kalbos katedra

Įteikta
1961 m. balandžio mėn.

SANTRUMPOS

Balt	— Juozas Baltušis, <i>Parduotos vasaros</i> , I, Vilnius, 1957.
KBor	— K. Boruta, <i>Dangus griūva</i> , Vilnius, 1955.
DLKŽ	— <i>Dabartinės lietuvių kalbos žodynas</i> , Vilnius, 1954.
Ld	— <i>Liaudies daina</i> .
LKŽ	— <i>Lietuvių kalbos žodynas</i> .
M-P	— V. Mykolaitis-Putinas, <i>Poezija</i> , Vilnius, 1956.

⁶⁴ Priešingai daugelio kalbininkų nuomonei, V. Machek teigia, kad veikslai yra leksinė kategorija net slavų kalbose (žr. Václav Machek, *Sur l'orgine' des aspects verbaux en slave*, сб. статей «Славянская филология», III, Москва, 1958).

Mrck	— Justinas Marcinkevičius, Kraujas Ir pelenai, Vilnius, 1960.
SN	— Salomėja Nėris, Raštai, I t.
Pkšt	— Juozas Paukštėlis, Kaimynai, Vilnius, 1956.
Tts	— Tautosaka.

СПОРНЫЕ ВОПРОСЫ ВИДА ГЛАГОЛОВ ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА

Э. ГАЛНАЙТИТЕ

Резюме

В статье делаются попытки осветить некоторые вопросы, тесно связанные с категорией вида глаголов литовского языка, которые до сих пор не имеют единого разрешения. Дается также критический обзор разных точек зрения по этим вопросам.

1) Критерием разграничения глаголов по видам в грамматиках литовского языка и некоторых научных трудах обычно являются глагольные приставки: почти все бесприставочные глаголы относятся к несовершенному, а все с приставками (за исключением тех, которые без приставок не употребляются, напр.: *suprasti* — понять, понимать) — к совершенному виду. Исследования показывают, что в литовском языке имеется много приставочных глаголов несовершенного вида и много глаголов (с приставками и без приставок) двувидовых, которые в зависимости от употребления и лексического значения могут быть то совершенного, то несовершенного вида. Это показывает, что при определении вида наличие приставки является недостаточным: так как в литовском языке грамматические формы (показатели) отсутствуют, должно учитываться лексическое значение и употребление глаголов.

2) Основным недостатком при изучении видов глагола литовского языка является то, что лексические значения приставок до сих пор смешиваются с абстрактными (грамматическими) значениями видов. Этому, возможно, способствовало то, что значения совершенного и несовершенного видов не были четко сформулированы. В статье делаются попытки определить эти значения; на примерах показываются, что некоторые «виды» (как начинательный, уменьшительный и др.) являются лишь лексическими значениями соответствующих приставок.

3) В лингвистической литературе находим немало попыток найти видовые соотносительные пары глаголов в литовском языке. На наш взгляд, видовая корреляция неприменима по отношению к глаголу литовского языка. Отличительной чертой видов литовских глаголов является то, что в литовском языке нет таких грамматических средств, при помощи которых можно было бы образовать глаголы несовершенного вида от приставочных совершенного вида с тем же лексическим значением. Видовая корреляция возможна только в тех случаях, когда приставка не имеет лексического значения и, следовательно, образует

глагол совершенного вида (*daryti — padaryti*, делать — сделать). Отсутствием грамматических форм объясняется и многочисленность одновидовых приставочных глаголов в литовском языке (только совершенного вида и — несколько меньше — только несовершенного вида), которые до сих пор совершенно не исследовались.

4) Анализ употребления глаголов в разных формах позволяет считать не совсем верным мнение, что в литовском языке глаголы и совершенного, и несовершенного видов могут употребляться во всех временах. Это можно сказать только о глаголах несовершенного вида. Глаголы же совершенного вида в своем употреблении ограничены: они употребляются в формах прошедшего и будущего времени. Правда, часто они встречаются и в форме настоящего времени, но тогда они имеют значение *praesens historicum* (обычная замена времен). Но стилистическое использование форм времен не имеет никакого влияния на вид глагола. Следовательно, система времен в литовском языке находится в тесной связи с видами глагола.

На основе проанализированного материала из современного литовского языка можно полагать, что вид глагола здесь является лексико-грамматической категорией, в которой не намечается никаких сдвигов в сторону грамматикализации. Своеобразием этой категории является отсутствие форм; значение вида, как говорил Ф. Ф. Фортунатов, заключается в самом лексическом значении глаголов.
